
ПРОГЛАД

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

кн. 2, 2010 (год. XIX), ISSN 0861 7902

Людмила ВЕСНИНА

ЗА ДВА МЕТАФОРИЧНИ МОДЕЛА, ПРЕДСТАВЯЩИ МИГРАЦИЯТА В ДИСКУРСА НА РУСКИТЕ ПЕЧАТНИ МЕДИИ

В статъе рассматриваются когнитивно-дискурсивные вопросы исследования метафоры как способа представления миграции в дискурсе СМИ. Представлены две метафорические модели, репрезентирующие миграцию в дискурсе российских печатных СМИ в 2000–2010 гг. – морбиальная и физиологическая.

Когнитивната лингвистика е едно от направленията на когнитивната наука – науката за общите принципи, които управляват менталните процеси. Тя се появява в средата на XX век и се насочва към изследване на възприемането, категоризацията, класификацията и осмислянето на света. Ново в когнитивната наука и когнитивната лингвистика е разбирането на езика като средство за достъп до мисловната, менталната, интелектуалната и интериоризираната в човешкия мозък дейност (Кубрякова 2009: 16).

Едно от основните и перспективни направления на когнитивната лингвистика е изучаването на концептуалната метафора, в основата на което се поставя идеята за метафората като ментален, а не лингвистичен феномен. Метафоричните значения на думите се разбират не като “украшение на мислите”, а само като повърхностно отражение на концептуалните метафори, заложен в понятийната система на човека и структуриращи неговото възприятие, мислене и дейност (Будаев, Чудинов 2008: 41).

Самият процес на метафоризация се основава върху взаимодействието на две структури на знанието – когнитивната структура на “източника” (source domain) и когнитивната структура на “целта” (target domain): някои области на целта се структурират по образа на източника, извършва се “метафорична проекция” (metaphorical mapping) или “когнитивно отражение” (cognitive mapping). С други думи, елементите от новата действителност се осмислят чрез концептите на познатата и закрепена в съзнанието мисловна сфера. По такъв начин, ако в метафората, както отбелязва Н.Д. Арутюнова, виждаме ключ за разбирането на основите на мисленето и процесите на създаването не само на национално-специфичното виждане на света, но и на неговия универсален образ (Арутюнова 1990), то може да се каже, че метафората по определен начин моделира реалността, показва връзките и отношенията между явленията на действителността.

Важно за настоящето изследване е да се отбележи, че под метафора разбираме (според определението за метафора в работите на А. Н. Баранов, Ю. Н. Караулов, А. П. Чудинов) не само собствено метафората, но и метонимията, синекдохата, метафоричния епитет, иронията, хиперболатата, литотата, сравнителните конструкции, метафоричните употреби като компоненти на фразеологизми, пословици, афоризми и т. н. (Баранов, Караулов 1994:6; Чудинов 2003:41).

Метафоричният модел, както пише А. П. Чудинов, е съществуващо в съзнанието на носителите на езика типово съотношение на семантиката на първичните и вторичните значения, намиращи се в отношения на непосредствена мотивация, което е образец за възникване на нови вторични значения (Чудинов 2001:35).

Метафоричният модел е утвърдено в когнитивната лингвистика понятие, което има редица отличителни и задължителни черти, подробно описани в монографията на А.П. Чудинов “Русия в огледалото на метафората: когнитивно изследване на политическата метафора (1991–2000)”:

1. Изходната понятийна област (менталната сфера-източник, сферата-донор, източникът на метафорична експанзия) – това е семантичната сфера, към която се отнасят обхванатите от модела думи в първичното им значение;
2. Новата понятийна област (менталната сфера-мишена, реципиентната сфера, направлението на метафорична експанзия) – това е семантичната сфера, към която се отнасят обхванатите от модела думи в преносното им значение;

3. Типовите за даден модел сценарии, които отразяват характерни за изходната понятийна сфера последователности на ситуации;
4. Фреймовете, които имат отношение към дадения модел;
5. Словата, които съставят всеки фрейм;
6. Компонентът, който свързва първичните и вторичните значения на обхванатите от даден модел единици (Чудинов 2001:44–45).

Признаците на метафоричния модел по естествен начин определят неговата структура: това е едно цяло, съставено от фреймове и слотове, където *фреймът* е описание на типизирана ситуация, а *слотът* е определен аспект на конкретизация на фрейма. При характеристиката на съставките на слота се използва понятието “концепт”. При пълната и детайлизирана характеристика на метафоричния модел се определят нейната продуктивност, честотност, прагматичен потенциал.

Ако за политическия дискурс основна функция на метафората е когнитивната, то в дискурса на средствата за масова информация, наред с когнитивната, важно място заема прагматичната функция, тъй като този дискурс отразява определени структури от знания и оценки на света, които ориентират адресата към определено осмисляне на действителността (Кубрякова, Цурикова 2008:184), което се осъществява и чрез метафората. Това се обяснява с факта, че всеки текст, написан или произнесен в рамките на медиа-дискурса, не просто обективно предава информация на адресата; известно е, че авторите на медиа-текстове (осъзнато или неосъзнато) избират онези средства и начини за вербализация, които най-точно съответстват на погледа към събитието, който журналистът иска да формира у аудиторията (Кобозева 2008:231). За нас е принципно важно, че зад дискурса, както подчертават Е.С. Кубрякова и Л.В. Цурикова, може да се види особен фрагмент от менталния свят и да се възстановят неговите специфични особености (Кубрякова, Цурикова 2008:190).

В даденото изследване дискурсът се разбира широко – като единство от текстове, имащи конкретни автори и определен адресат, които се разглеждат не като отделни факти, а в тяхната връзка с поредица от екстралингвистични фактори (социокултурни, психологични, прагматични, исторически и др.). В рамките на дискурса се осъществява не само разпространяване на определена информация, но и разпространяване на отношение към нея.

Разглежданата от нас тема за миграцията е особено актуална, тъй като този процес има глобален характер в съвременния свят и засяга

всички. Според някои автори около един милиард души (от всичките 6,7 милиарда жители на планетата) участват в процеса на миграцията, а всеки седми човек е мигрант (Удовички 2009). Така че напълно естествено този процес, като всички важни процеси в обществото, намира широк отклик в средствата за масова информация. В хода на нашето изследване сме анализирали 4458 публикации, посветени на темата за миграцията, в електронните версии на руските вестници с най-голям тираж: “Комсомольская правда” (320 текста), “Аргументы и факты” (946 текста), “Новая газета” (126 текста), “Правда” (130 текста), “Труд” (836 текста), “Российская газета” (272 текста), “Время новостей” (125 текста), “Известия” (1332 текста), “Газета.ru” (371 текста).

Нашата картотека включва 1529 метафорични единици, представящи миграцията в дискурса на руските печатни издания от 2000–2010 г. Всички метафори са разпределени според предложената от А.П. Чудинов класификация на концептуалните метафори, включваща следните параметри: понятийна сфера-източник на метафоричната експанзия; честотност; степен на продуктивност на метафоричния модел (Чудинов 2001; Чудинов 2003).

Класификацията позволява да се направи изводът, че в дискурса на миграцията редовно функционират осем метафорични модела: милитарен, криминален, етнически, хидронимен, икономически, зооморфен, морбиален и физиологичен.

В дадената статия разглеждаме антропоморфните метафори, представени в два метафорични модела – морбиалния и физиологичния.

I. Морбиален модел

Метафорите със сфера-източник “Болест” и свързаните с тях прагматични смисли са предмет на внимание за повечето изследователи на политическия дискурс (А. Н. Баранов, А. П. Чудинов, Ю. Н. Караулов, А. А. Каслова, Н. А. Красилникова, Е. В. Будаев и др.).

Както отбелязва А.П. Чудинов, образите на морбиалната метафора се обединяват от концептуалните вектори на агресивност и тревожност, в тях се отразяват безизходица, лоши предчувствия, душевна болка, чувство на безсилие (Чудинов 2003:67). Друг концептуален вектор на тази метафора е и възприемането на болестта като ненормално състояние на организма, който се нуждае от лечение; затова този вектор е особено актуален, например, при метафоричното моделиране на икономическата криза (Цонева 2009).

В руския дискурс на миграцията се актуализират значенията на всички изброени вектори: тревожността и агресивността са свързани с представата за миграцията като за главоболие, което води до психически разстройства на членовете на руското общество – мигрантофобия и антимиграционна истерия; векторът “лечение” е насочен към осмислянето на Русия като болен организъм, за който привличането на мигранти на територията на страната е лекарство, средство за спасение от липсата на работна ръка и демографските проблеми чрез вливане на свежа кръв.

Като цяло морбиалната метафора е нискокостотна и непродуктивна в анализирания от нас материал (98 метафорични единици) и има следната структура:

1. Фрейм «Симптоми на болестта и диагноза»

Даденият фрейм се състои от метафори, образно характеризиращи миграцията като постоянно главоболие за чиновниците, които трябва да решават проблемите в областта на миграцията, както и от единици, представящи нови за науката нервни разстройства – мигрантофобия, антитерористична психоза, антимиграционна истерия. Фреймът съдържа няколко слота.

1.1. Слот «Симптоми на болестта»

В реалната медицинска практика симптомите са главни показатели за определяне на диагнозата. В дискурса на миграцията такива са метафорите *головная боль*, *гнойник*, *температура тела*. Ср: *Миграция – головная боль всех развитых стран*. (РГ, № 4788); *Болтающиеся без дела, зарплаты и жилья приезжие – постоянная головная боль как для столичной милиции, так и для других служб, призванных контролировать их пребывание*. (РГ, № 4252); *Вскрытый рыночный гнойник* показал, что он лишь отражает внутренние болячки страны. (АиФ, № 31)

1.2. Слот «Физически болести»

Представен е с единичната метафора *инфаркт*. Ср.: *Образно говоря, Москва – это сердце России. И если сюда будет слишком большой приток крови [мигрантов], то можно заработать инфаркт*. (Известия, 30.01.04)

1.3. Слот «Психически болести»

Трябва да отбележим, че той включва най-голям брой метафорични единици в рамките на модела (22 единици). Според вестниците миграцията е причина за следните психични заболявания на руското общество: *наркомания* (*передозировка*, *«сидеть на игле»*), *суицидальные*

намерения, мигрантофобия, ксенофобия, истерия, психоз, истерика, различные виды синдромов (чеченский, таджикский, парижский). Ср.: Не секрет, что уже много лет Москва «сидит» на мигрантах. (АиФ, № 31); Искусственное раздувание рынка труда вызовет обычную «передозировку», которая ничем хорошим кончиться не может. (Труд, № 016); А ученые из Института социологии РАН выяснили, откуда растут ноги у новой болезни – мигрантофобии. (Труд, № 159); Один из любимейших советских фильмов лучше всяких деклараций и «принципов интернационализма» выполнял функцию лекарства от ксенофобии. (НГ, № 88); Рамзан Абдулатипов, только что вернувшийся из Таджикистана, где был послом России, с болью говорил о том, как пагубно влияет на взаимоотношения стран СНГ нагнетаемая антимиграционная истерия. (НГ, № 33); Парижский синдром: Погромы во Франции изменили миграционную политику в России (РГ, № 3935)

Важно е да се подчертае, че болестите на руското общество, свързани с миграцията, имат характер именно на психически разстройства, фобии и зависимости: в медицината душевните болести са свързани с човешките стракове и комплекси, със следствията от физически заболявания. В разглеждания дискурс като основна причина за душевните разстройства на обществото може да се смята това, че коренното население на Русия се страхува да не загуби своята територия и националната си идентичност.

Ср.: Как только китайцы захотели вкладывать деньги в нашу экономику, тотчас началась истерика: мол, китайская угроза, Россия «окитаивается». (Известия, 14.06.07); Владивосток – Китаю, Россию – на кладбище? В последнее время тема «русские», «русский народ» буквально не покидает первых строк рейтингов самых популярных записей в Рунете. (АиФ, 23.09.09); «Скинхеды – это, по большому счету, не столько сама болезнь, сколько реакция или индикатор болезни. В условиях массового наплыва мигрантов и «почернения» пригородов – это беда, та проблема, которую мы обречены решать». (Известия, 12.11.04)

Метафорите от този фрейм се обединяват от концептуалните вектори на тревожност и определена агресивност, в които се отразяват както болестното състояние на Русия като организъм, предизвикано от проблемите на миграцията, така и страхът на обществото пред големия брой на хората от “други”, некоренни националности.

2. Фрейм «Пациент и средства за неговото лечение»

Метафорично обозначение в рамките на този фрейм получава Русия. Тя е пациент, болен, който може да се лекува само по един начин – с приток на нова, свежа кръв, с донорска или бърза помощ, каквато са мигрантите. Донорите са страните, от които идват мигрантите – Украйна, Узбекистан, Таджикистан, Киргизия, Китай. Ср.: *Приток свежей крови необходим любой системе, чтобы уберечь ее от вырождения. Вопрос в другом: как обеспечить приток нужного количества мигрантов?* (Известия, 15.06.06); *В результате пересмотра региональных потребностей «донорскую» добавку трудовых ресурсов российские территории получают уже в этом году.* (Время новостей, № 182); *С другой стороны, динамично развивающиеся регионы, испытывающие острый недостаток рабочей силы, а также регионы с критической демографической ситуацией и крупные, но не перенаселенные города приветствуют вливание «свежей крови».* (РГ, № 4240); *Так сколько же еще доказывать, что именно мигранты могут сыграть роль «скорой помощи» для России?* (НГ, № 87); *Главными донорами иностранной рабочей силы в нашем регионе считаются страны ближнего зарубежья.* (РГ, № 4276)

Разгледаният фрейм включва метафори, които имат позитивен прагматичен потенциал, тъй като на руската общественост се внушава, че мигрантите могат да решат най-малко два проблема на Русия – първият е икономически (привличането на трудови ресурси отвън задоволява пазара на труда, а вторият – демографски (в Русия идват от чужбина основно мъже в репродуктивна възраст, което означава ръст на раждаемостта).

Така че значенията, възникващи в рамките на морбиалния метафоричен модел, който представя миграцията в публицистичния дискурс през 2000–2010 г., могат да се определят като разнополюсни, разновекторни: от една страна, миграцията е източник на проблеми с негативни последици (национализъм, ксенофобия); от друга страна – мигрантите могат да бъдат средство за решение на някои проблеми на руското общество (недостиг на работна ръка, спад на раждаемостта).

II. Физиологичен модел

Човекът по традиция осмисля и структурира околната действителност “по свой образ и подобие”, т. е. чрез антропоморфни метафори със сфера-източник “Анатомия и физиология” (*рабочие руки, сердце*

Росши, трудовая жила, утечка мозгов и т. д.). В този смисъл напълно оправдан е интересът към антропоморфната метафора при изследването на различните типове дискурс – политическия, педагогическия, рок-дискурса, дискурса на шоу-бизнеса и т. н.

Физиологичните метафори се използват и в дискурса на миграцията. В него физиологичният метафоричен модел е нискочестотен и непродуктивен, което се обяснява с еднозначността на възникващите значения и традиционността на метафоричните характеристики. Ще разгледаме структурата на физиологичния модел, който репрезентира миграцията в руските печатни издания през 2000-2010 г.

1. Фрейм “Човешко тяло”

1.1. Слот «Лице»

Той е представен с думата *лицо* и различните метафорични варианти на станалото устойчиво съчетание “*лицо какой-либо национальности*”: *лицо азиатской наружности, лицо неправильной национальности, лицо южной национальности, лицо кавказской национальности* и т. н., получаващи в контекста негативна окраска. Ср.: *События в Чечне вызвали волну негативного отношения ко всем мигрантам из республик Северного Кавказа. Это отношение во многом формировалось СМИ и местными органами власти, которые используют постыдный термин «лицо кавказской национальности».* (Время новостей, № 203); *Все думают, что по улицам наших городов ходят толпы скинхедов, которые убивают лиц азиатской наружности.* (АиФ, 08.07.09); *Хочу высказаться в поддержку брюнетов, смуглых, короче, лиц южных национальностей, которых так неприветливо встречает Москва.* (Известия, 10.02.04); *...это замечательный способ увеличить поборы, взятки и прочие неформальные «пени и штрафы», взимаемые с лиц неправильных национальностей гаишниками, паспортистками, тружениками домоуправлений.* (Известия, 18.02.04)

Освен това, в печата образно се реализира разбирането на концепта *лицо* като отличителни черти, индивидуален облик на нещо. Ср.: *Куда теперь денутся вьетнамцы и прочие иностранцы, занимавшие немало торговых мест на Центральном рынке города Кирова, неизвестно. До последнего времени они являлись “лицом» рынка”, хотя и весьма своеобразным.* (РГ, № 4276); *Причем темпы освоения ими [мигрантами] столицы таковы, что ученые заговорили об изменении этнического лица города.* (Известия, 17.06.02)

1.2. Слот «Ръце»

Устойчивото метафорично съчетание *рабочие руки* като обозначение на трудовите ресурси е традиционно за руското езиково съзнание. То е представено на практика във всеки втори текст, посветен на миграцията, тъй като миграцията в Русия е преди всичко трудова. Метафоричните работни ръце в рамките на анализирания тук дискурс могат да бъдат златни, излишни, нужни, те могат да се скъсят (да се намали квотата за привличане на чужденци), да се разпуснат (да се освободят мигрантите от работа), с тях може да се направи нещо (да се използват за някакви неблагоприятни цели). Ср.: *Например, с Таджикистаном и Киргизией Москва уже договорилась об организованном наборе «золотых рук».* (РГ, № 4702); *Словом, руки мигрантов – они вроде бы лишние, но при этом и нужные.* (РГ, № 4950); *Иностранные рабочие руки станут короче* (РГ, № 3369); *Что делать, если вы решили построить дачу руками мигрантов?* (РГ, № 4436)

Интересно е да се отбележи, че метафоричната употреба на две от най-важните части на човешкото тяло съдържа различна оценка: метафората *лице* характеризира мигрантите като представители на определени националности, при това най-често негативно; метафората *ръце*, напротив, репрезентира миграцията като важна част от икономиката на Русия – без миграцията тя е безпомощна.

1. Фрейм «Физиологични действия»

Метафоричните образи, създавани в рамките на този фрейм, описват процеса на миграцията с присъщи на организма физиологични действия, например, храненето: организмът може да бъде както Русия, така и отделни градове и региони, а храната – мигрантите.

1.2. Слот «Храна и храносмилане»

Мигрантите утоляват преди всичко глада за кадри в Русия. Както на физическия организъм е нужна храна за поддържане на силите му, така и на Русия са нужни мигрантите, за да не загине от този глад за кадри. Ср.: *Самым «голодным» оказался Уральский федеральный округ. Поглотив заранее заказанных 130 тысяч гастарбайтеров, он потребовал для себя еще 135 тысяч.* (РГ, № 4696); *Однако большинство отраслей утоляют кадровый голод за счет мигрантов.* (Газета.ру, 10.09.08); *Уже по прошествии пяти месяцев года, исчерпав лимит в 300 тысяч разрешений на работу, столица запросила «добавку» и получила право трудоустроить еще 59 тысяч гастарбайтеров* (Время новостей, № 182); *А вот столица больше 500 человек «переварить»*

уже не может, что неудивительно (РГ, № 4240); *Что нам поможет «переварить» поток мигрантов без негативных последствий и социальных взрывов?* (Известия, 15.06.06)

Така че физиологичният метафоричен модел има следния прагматичен потенциал: в Русия не достигат трудови ресурси, които могат да се компенсират от мигрантите, нещо повече – те са необходими за нормалното функциониране на някои сфери на икономиката на страната.

Антропоморфните метафори, представени в дискурса на миграцията с двата метафорични модела – морбиалния и физиологичния, изразяват следното: от една страна, Русия е организъм, чиито жизненни сили се поддържат от мигрантите, метафорически представени като храна, ръце, донорска кръв и бърза помощ; от друга страна, миграцията е причина за появата на психически заболявания на членовете на руското общество (ксенофобия, мигрантофобия, антимиграционна истерия). Като цяло метафорите от тези два модела не съдържат негативни конотации, тъй като миграцията се репрезентира като важен фактор в някои сфери на руската действителност.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Арутюнова 1990:** Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. М., 1990. – с. 5–33.
2. **Баранов, Караулов 1991:** Баранов А. Н., Караулов Ю. Н. Очерк когнитивной теории метафоры // Русская политическая метафора. Материалы к словарю. – М., 1991. – с. 184–193.
3. **Баранов, Караулов 1994:** Баранов А. Н., Караулов Ю.Н. Словарь русских политических метафор. – М., 1994.
4. **Баранов 2004:** Баранов А. Н. Предисловие к: Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. – М., 2004.
5. **Будаев, Чудинов 2006:** Будаев Э. В., Чудинов А. П. Метафора в политическом интердискурсе. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2006.
6. **Будаев, Чудинов 2008:** Будаев Э.В., Чудинов А.П. Метафора в политической коммуникации. М., 2008.
7. **Кобозева 2008:** Кобозева И.М. Лингвопрагматический аспект анализа языка СМИ //Язык средств массовой информации: Учебное пособие для вузов / Под ред. М. Н. Володиной. – М.: 2008, с. 221–236.
8. **Кубрякова и др. 1996:** Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Н.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1996.
9. **Кубрякова, Цурикова 2008:** Кубрякова Е.С., Цурикова Л.В. Вербальная деятельность СМИ как особый вид дискурсивной деятельности //

Язык средств массовой информации: Учебное пособие для вузов / Под ред. М. Н. Володиной. – М., 2008. – с. 183–209.

10. **Кубрякова 2009**: Кубрякова Е.С. В поисках сущности языка: вместо введения // Когнитивные исследования языка. Вып. IV. Концептуализация мира в языке, М. – Тамбов, 2009. – 460 с. с. 11–24.

11. **Удовички 2009**: Удовички К. «Мобильность – это ключевой аспект человеческой свободы...» // Российская миграция: Информационно-аналитический журнал. № 7 – 8 (38 – 39), 2009.

12. **Цонева 2009**: Цонева Л.М. Метафорическое моделирование экономического кризиса // Активные процессы в различных типах дискурсов: политический, медийный, рекламный дискурсы и интернет-коммуникация. М., 2009, с. 540–548.

13. **Чудинов 2001**: Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000): Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2001.

14. **Чудинов 2003**: Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991 – 2000):– 2-е изд. / Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2003.

Превод от руски: *Лиляна Цонева*